

Tarihten günümüze sağlık vakıfları ve “Sağlık Vakfı” örneği

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç

1963 yılında Ordu, Ünye’de doğdu. 1979’da Ünye Lisesi’nden, 1985’te İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nden mezun oldu. 2000 yılında İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Bölümü’nde doktorasını tamamladı. 2002-2003 tarihleri arasında İstanbul 112 Ambulans Komuta Merkezi Başhekimliği, 2003-2009’da Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğünde Genel Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlüğü ile 2009-2013 arasında İstanbul Başakşehir Devlet Hastanesi Başhekimliği görevlerinde bulundu. Dr. Tokaç halen İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı ve Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulama Araştırma Merkezi Müdürü olarak görev yapmaktadır.

Bir kişinin kendine ait olan malın bir kısmını ya da tamamını belirli bir hayırlı hizmette kullanılmak üzere kendi hür iradesi ile bağışlaması olarak tanımlanan ve İslam’ın ilk yıllarından itibaren görülmeye başlanan vakıflar, İslam Medeniyetinin en önemli ve yaygın kurumlarının başında gelmektedir. Hz. Osman’ın Medine’deki bir kuyuyu satın alarak ahalinin hizmetine vakfetmesi, bunun en tipik örneklerinden biridir. Vakıfların bir müessese olarak İslam dünyasındaki etkisi ise daha çok 8.yüzyıldan itibaren görülmektedir. Günümüzde devletler ya da yerel yönetimler tarafından yürütülen pek çok toplumsal hizmet, geçmişte vakıflar aracılığıyla yürütülmekteydi. İslam dünyasında cami ve medrese gibi eğitim kurumları ya da tekkeler ve zaviyeler gibi manevi eğitim ocakları aracılığıyla sürdürülen eğitim hizmetleri ile imaretler, çeşmeler, hamamlar, köprüler, kervansaraylar gibi çeşitli yapılarla sürdürülen sosyal hizmetlerin vakıflar aracılığıyla yürütülmesinde olduğu gibi sağlık hizmetleri verilen “bimaristan”, “darüşşifa” ya da “hastahane”ler de vakıflar tarafından kurulmuş ve işletilmekteydi. İslam dünyasındaki 8.yüzyılın başlarında kurulan ilk Emevi hastahanesi, yine 8.yüzyılda Abbasiler döneminde Harunürreşid tarafından Bağdat’ta kurulan ve o günkü şartlarda tam teşkilatlı ilk hastahane kabul edilen sağlık müessesesi, 10.yüzyılda Bağdat’ta kurulan ve daha sonra kurulacak tüm hastahanelere örnek teşkil edecek olan Bimaristan-ı Adudi hep vakıf kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahire’de Tolunoğullarından Ahmed bin Tolun’un kurduğu hastahenenin bütün masraflarının

da, bu amaçla kurulmuş bir vakfa bağlı binalardan alınan gelirlerle karşılandığı kayıtlarda mevcuttur. Moğolların 1258’de Bağdat’ı işgaline kadar İslam coğrafyasında sağlık hizmeti sunan ve ne yazık ki bugüne ulaşamamış olan birçok hastahane, ya hükümdarlar ya da diğer devlet adamları tarafından bağışlanan vakıflar aracılığı ile kurularak işletilirdi.

Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi

Selçuklular döneminde inşa edilen ve bir kısmı günümüze kadar gelebilen sağlık yapılarının da tamamı vakıf kuruluşlardır. Sultan Alparslan’ın veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur’da kurulan ilk Selçuklu hastahanesinden itibaren Bağdat başta olmak üzere birçok şehirde kurdukları ve bimaristan olarak adlandırılan ve bugüne ulaşamayan tüm sağlık kuruluşları da önceki örneklerinde olduğu gibi sultanlar ya da devlet adamları tarafından vakfedilmiş malların gelirleriyle idare edilmekteydiler. Yapıları günümüze sağlam ya da kalıntı şeklinde ulaşabilen 13.yüzyıl Selçuklu sağlık kuruluşlarının hepsi (Şam’daki Nureddin Hastanesi, Kayseri’deki Gevher Nesibe Darüşşifası, Sivas’taki İzzettin Keykavus Darüşşifası, Divriği’deki Turan Melik Darüşşifası, Amasya’daki Alaaddin Darüşşifası, Tokat’taki Muineddin Pervane Darüşşifası, Çankırı’da Atabey Cemaladdin Ferruh Darüşşifası, Kastamonu’daki Pervane oğlu Ali Darüşşifası) birer vakıf kuruluşlarıdır. Selçukluların varisi olarak Anadolu’da yeni bir devlet kuran Osmanlılar, faal vaziyette buldukları Selçuklu ve diğer Müslüman devletlerin vakıf sağlık kuruluşlarını, vakif senetlerine uygun biçimde işletirken; ilk defa Müslümanların hâkimiyetine geçen Bursa,

Edirne, İstanbul, Selanik, Belgrad ve Budapeşte gibi şehirlerde ise yeni vakıf sağlık kuruluşları tesis etmişlerdir. Osmanlılar devrinde özellikle İstanbul’da çok sayıda vakıf sağlık kuruluşu inşa edilmiş olup bunların ilki Fatih Sultan Mehmet’in kendi adına yaptırdığı külliyeinin içinde yer alan ve bugün kalıntısı dahi kalmamış olan Fatih Darüşşifasıdır.

İstanbul’daki halen ayakta kalan vakıf sağlık kuruluşları olan Haseki Darüşşifası, Süleymaniye Darüşşifası, Toptaşı Atik Valide Bimarhanesi ile ne yazık ki yok olmuş olan Sultanahmet Darüşşifası yanında İstanbul dışında Edirne’deki 2. Bayezit Darüşşifası ile Manisa’daki Hafsa Sultan Darüşşifası klasik Osmanlı vakıf sağlık kuruluşlarının en önemli örneklerindedir. Klasik dönemde “darüşşifa”, “şifahane”, “bimarhane”, “darüşsiha” gibi isimlerle anılan vakıf sağlık kuruluşları yerine Batıdaki modern hastane binalarından esinlenerek yapılan ve “hastahane” adıyla anılan modern vakıf sağlık kuruluşlarının ilk örneği Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan Gureba-i Müslimîn Hastahanesidir. Bu yeni mimari anlayışla inşa edilmiş olan (İstanbul’da Haseki Nisa, Zeynep-Kâmil, Hamidiye-i Etfal, Cerrahpaşa Zükür ve İstanbul dışında Medine, Ruscuk, Selânik, Konya, İzmir, Şam’da kutulan ve çoğu Gurebâ adıyla anılan) hastahaneler Osmanlı vakıf sağlık kuruluşlarının son örnekleri olarak sayılabilir. Osmanlılarda 3. Selim döneminde başlayan “batılılaşma” çabaları sağlıkta vakıf anlayışının yerine devletin kurup işlettiği hastahanelerin devreye girmesine sebep olmuştur. Devlet tarafından kurulan ilk sağlık kuruluşları asker hastahaneleridir. Bunlardan da ilki

“Gülhane Askeri Hastahanesi”dir. Daha sonra özellikle İstanbul’da olmak üzere irili ufaklı çok sayıda askeri hastane kuruldu (Toptaşı Hastahanesi, Selimiye Hastahanesi, Tophâne-i Âmire Hastahanesi vs). Osmanlı Devleti sağlık hizmetlerini bir devlet hizmeti olarak sunmaya başladığı dönemde azınlıklar da kendi vakıf sağlık kuruluşlarını kurmaya başlamışlardı. İstanbul’da Balıklı Rum, Yedikule Surp Pırgıç Ermeni, Surp Agop, Or-Ahayim Musevi gibi vakıf sağlık kuruluşları günümüzde de halen hizmet vermeye devam eden vakıf sağlık kuruluşlarıdır.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetle birlikte “hastahane”ler “hastane”ye dönerken, sağlık hizmetleri artık sadece devlet eliyle sunulmaya başlandı. İstanbul, Ankara, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas’ta “numune hastaneleri”, diğer illerde ise “devlet hastaneleri” kuruldu. Bu arada devletin bir başka kurumu ve işçilerin sosyal güvencesi için var olan SSK da kendi hastanelerini kurdu. Yıllar içinde Polis, PTT, MEB gibi devlet kuruluşları da oluşturdukları vakıflar ya da yardım sandıkları aracılığıyla kendi hastanelerini kurdular. Bu hastaneler 2005 yılında Sağlık Bakanlığı çatısı altında birleştirildi. Cumhuriyet döneminde 20.yüzyılda “verem savaşı”, “sıtma savaşı” ve 1960’dan sonra “sağlık ocakları” gibi çeşitli devlet kurumları tarafından icra edilmeye başlanan birinci basamak sağlık hizmetleri ile koruyucu sağlık hizmetleri, 21.yüzyıla geldiğimizde devlet tarafından finanse edilen yarı özerk “aile hekimleri” tarafından sunulmaya başlandı.

Cumhuriyet Dönemi sağlık vakıflarının öncüsü bir vakıf: “Sağlık Vakfı”

Cumhuriyet döneminde vakıflar şekil değiştirerek vakfedilen bir malın gelirleriyle hizmetleri finanse etmek yerine hizmet sunduğu vatandaşlardan zorla para toplayarak devletin sunduğu hizmetleri finanse eden “cebrî bağış toplama kuruluşları”na dönüştüler. Bir de yurt dışından desteklenen ve nüfus planlaması gibi sadece bir amaca yönelik vakıflar ortaya çıktı. Adları sağlık vakıfları olsa da bunları sağlık vakıfları arasında zikretmiyoruz. Bazıları da özellikle sağlık mensupları arasında dayanışma amaçlı tesis edilmiş vakıflardır ki bunlardan bazıları sağlık hizmetleri de sunmaktadırlar. Bizim konumuz olan sağlık hizmet sunumu ile ilgili vakıflardır ki, Cumhuriyet döneminde devlet tarafından sunulan sağlık hizmetlerinin yetersiz kalması üzerine özellikle fakir ve güvencesi olmayan insanlara ücretsiz veya düşük ücretli hizmet sunan sağlık kuruluşları olarak çeşitli vakıf veya dernekler ortaya çıkmaya başladı. Bunların en kayda değer olanlarından biri de “Sağlık Vakfı”dır. 1987 yılında İstanbul’da bir grup sağlık mensubu tarafından

kurulan Sağlık Vakfı, günümüzde var olan pek çok sağlık vakfına ve sağlık kuruluşuna ilham kaynağı olacak sağlık alanında gönüllü olarak hizmet sunan ilk sivil toplum kuruluşlarından. Dr. Hanefi Demirtaş, Dr. Nevzat Akman, Dr. Mustafa Şener, Dr. Mehmet Bozkurt, Ecz. Mustafa Aydinler’den oluşan mütevelli heyeti yönetimindeki Sağlık Vakfı’nda ilk olarak meslektaşları bir araya getirmek amacıyla mesleki kültürel ve eğitime yönelik seminerler, konferanslar ve kurslar düzenlenirken, bir taraftan da çağa uygun sağlık hizmeti verecek bir müessesenin kuruluş çalışmalarına başlandı.

Halka yönelik sağlık eğitimi ve hizmeti sunma, sağlık meslek mensuplarına yönelik mesleki dayanışma ve öğrencilere maddi ve manevi katkıda bulunma olmak üzere üç alanda yoğunlaşmış olan Vakfın amaçlarından konumuz olan sağlık hizmetleri ile ilgili amaçlar vakıf senesinde şu şekilde özetlenmişti:

“a) Halkın sağlık meselelerine yardımcı olmak ve gerektiğinde resmi kuruluşlarla irtibat kurmak.

b) Fakir ve muhtaç hastaların muayene ve tedavilerini ücretsiz temin etmeye çalışmak.

c) Vakfın imkânları elverdiğinde yetkili makamların izni alınmak suretiyle, özel dal veya genel hastaneler, poliklinikler, laboratuvarlar, ilaç fabrikaları, çocuk bakım yurtları, hemşire okulları, sağlık kolejleri, tıbbi cihaz üreten ve satan müesseseler, huzur evleri vb. sağlık ve eğitim kurumları açmak.”

Bugün sosyal güvenlik şemsiyesinin en geniş kapsamda ve sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir olması yurtiçinde ücretsiz sağlık hizmetlerini anlamsız kılmakla birlikte o dönemin şartlarında sağlık hizmetine ulaşamayanların çokluğu ve ciddi mağduriyetlerin yaşanıyor olması dolayısıyla Sağlık Vakfı, kuruluşundan itibaren değişik zamanlarda, ülkemizde başta İstanbul olmak üzere muhtelif il, ilçe ve köylerde ihtiyaç sahibi binlerce insanımıza geniş sağlık kadrosuyla ücretsiz muayene, tahlil, ilaç ve diğer sağlık hizmetlerini ulaştırdı. Mart 1987’de Küçükköy Yeşilpınar Mahallesinde kurulan ilk ücretsiz sağlık istasyonunda fakir ve muhtaç hastalara sağlık hizmeti verilmeye başlandı. 1990-1991 yıllarında Üsküdar Örnek Mahallesinde bulunan Esatpaşa Cami altında ikinci sağlık istasyonu hizmete girdi. 1988 yılında Yenibosna’da Sağlık Vakfı Aksa Kliniği hizmete başladı. Aksa Kliniği, sağlık hizmetlerine yeni bir ufuk getiren ve güzel bir örnek olan öncü bir kuruluş oldu. Buradaki hizmetin gördüğü rağbet üzerine hizmet halkaları genişledi. 1995-1998 arasında Çanakkale’nin Ayvacık ilçesine bağlı Ahmetçe Köyü ve civar köylerde, Bursa’nın İzvat (Çukurca) Köyünde ücretsiz sağlık taramaları yapıldı,

hastalara ilaçları da ücretsiz olarak verildi. Güneydoğu’da terör dolayısıyla köylerini terk ederek şehirlere yerleşen göçerlere ilaç ve giyecek yardımları yapıldı. Ayrıca Bosna ve Çeçenistan gibi sıcak çatışmaların yaşandığı bölgelerdeki kardeşlerimize, Kuzey Irak’ta mağdur durumdaki Türkmenlere ilaç ve tıbbi malzeme yardımı yapıldı. 17 Ağustos Depreminde Gölcük’te bir konteynırda geçici sağlık merkezi kurularak acil sağlık hizmeti sunuldu ve Ecza-Der ile birlikte ilaçlar da ücretsiz olarak verildi. Adapazarı ve Kocaeli’nde değişik yerlerde müstakil ya da diğer gönüllü kuruluşlarla birlikte sağlık hizmetleri sunuldu. Psikiyatrist ve psikologlardan oluşan bir ekiple Gölcük ve Döngel’de saha çalışması yapılarak kaleme alınan “Deprem Sonrası Psikolojik Sorunlar ve Çözüm Yolları” başlıklı bir rapor, broşür halinde bastırılarak bölge halkına dağıtıldı ve basın yoluyla da duyuruldu. Deprem bölgesinde çevre ve su sağlığı konusunda da çalışmalar yapıldı, suların denetimi yapılarak gerektiğinde yöre halkı uyarıldı, hijyenik şartların oluşmasına ve sağlıklı su teminine yardımcı olundu.

Sağlık Vakfı, 1987 yılında İstanbul Fatih’te küçük bir dairede başladığı faaliyetlerine; Ankara, Konya, Malatya, Erzurum, Bursa, Balıkesir, Van, Kayseri, Antalya, Denizli, Sakarya, İzmit, Manisa, İzmir, Kahramanmaraş, Edirne ve Giresun’da kurduğu şubelerle yaygın bir şekilde devam ederken 28 Şubat sürecinden nasibini aldı. Bu süreçte Vakfın yöneticileri mahkemeye verildi, tüm şubeleri baskıyla kapatıldı.

Bir döneme damgasını vuran, bugün birçok özel sağlık kuruluşu ile sağlık temalı birçok üniversitenin temelindeki müteharrik güç olduğuna inandığım Sağlık Vakfı üzerine bir doktora çalışması yapılabilir.

Kaynaklar

Necatî Çavdar - Erol Karcı; XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme, Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014, 255-286.

Yıldırım Yavuz, “Batılılaşma Dönemi’nde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, C. VIII, S. II, Ankara 1988, s. 123.

Nuran Yıldırım, “Sağlık Hizmetleri”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul 1994, s. 401-402.

Dr. Adnan Ertem, Osmanlıdan Günümüze Vakıflar, Vakıflar Dergisi Aralık 2011 sayı: 36, 25-66.

Murat Çizakça, Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, Bahçeşehir Üniversitesi, 21-32.

Esin Kâhya, Ayşegül D. Erdemir, Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

Terzioğlu, Aslan. (1999). “Bimaristan”. Diyanet İslam Ansiklopedisi (6) , 167-178. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.